

*Hüseynova Nigar Rəhman qızı,
doktorant,
Bakı Biznes Universiteti
E-mail: nigarrahmanovna@gmail.com
© Hüseynova N.R., 2022*

UOT – 631.1, 664

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI İLƏ EMAL SƏNAYESİ ARASINDA İNTEQRASIYA MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ ONLARA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərini təhlil etməkdən və bu prosesə təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası - müşahidə, məlumatların toplanması, təhlili, sintez iqtisadi statistik metodlar şamil edilir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti- müəyyən bir zamanda istehsal edilən yeyinti sənayesi məhsullarının bazarda möhkəmlənməsində və kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinin möhkəmləndirilməsindədir.

Tədqiqatın nəticələri – tədqiqat nəticəsində kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinə destruktiv təsir göstərən amillər müəyyənləşdirilmiş və onların aradan qaldırılması ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr müvafiq proqram və layihələr hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinə təsir göstərən amillər təsnifləşdirilmiş, qlobal təhdidlər fonunda kənd təsərrüfatı ilə yeyinti sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmiş, zəruri tədbirlər sistemi müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, yeyinti sənayesi, inteqrasiya münasibətləri, qlobal təhdidlər, inteqrasiya münasibətlərinə təsir edən amillər.

G İ R İ Ş

Qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi, beynəlxalq təsərrüfatçılıq sisteminə inteqrasiya münasibətlərinin güclənməsi hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının sahə və ərazi kəsimlərində də köklü dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bununla əlaqədar milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun mühüm tərkib hissəsini təşkil edən yeyinti sənayesinin inkişaf etdirilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafının sürətləndirilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” nin (06.12.2016) hədəflərinin icrası baxımından mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Yeyinti sənayesinin inkişafı kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılmasından bilavasitə asılıdır. Kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılmasına müasir şəraitdə çoxsaylı amillər təsir göstərir. Məqalədə məhz adı çəkilən məsələlər tədqiq edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı ilə yeyinti sənayesi arasında inteqrasiya münasibətləri və onun spesifik xüsusiyyətləri:

Məlum olduğu kimi, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi əhalinin qida məhsullarına və o cümlədən yeyinti məhsullarına olan tələbatının daxili istehsal hesabına ödənilməsinə özündə əks etdirir. Etiraf etmək lazımdır ki, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kifayət qədər mürəkkəb və çoxşaxəli bir prosesin məcmusu olub, əslində istər daxili və istərsə də xarici mühit amillərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Əhalinin qida məhsullarının istehlakının strukturunda kənd təsərrüfatı məhsulları ilə yanaşı yeyinti sənayesinin məhsulları da əhəmiyyətli rol oynayır. Odur ki, ailə büdcəsində ərzaq məhsullarına olan tələbatın ödənilməsinə təmin etmək məqsədi ilə qida məhsulları sektorunda hazır emal sənayesi məhsulları əhəmiyyətli rol oynayır. Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi ilk növbədə kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi müəssisələri arasında inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılması, ilk növbədə, yerli sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini özündə əks etdirir. Yerli məhsullar üzrə emal sənayesi müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ilk növbədə məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsindən və bazara təklif edilən qida məhsullarının qiymətlərinin əhalinin bütün təbəqələri üçün əlçatan olmasından asılıdır.

Kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi müəssisələri arasında inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılması mühüm strateji əhəmiyyətə malikdir. Adı çəkilən prosesi səciyyələndirən ən mühüm cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları emal müəssisələri ilə inteqrasiya münasibətlərinə girərkən ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılması ilə bağlı kanallarından birini tapır və bu da mahiyyət etibarilə məhsul satışının formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. İnteqrasiya münasibətlərinin ən mühüm səciyyəvi cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, bərabər hüquqlu və səmərəli inteqrasiya münasibətləri zamanı mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları geniş təkrar istehsal proseslərini müvəfəqiyyətlə reallaşdırırlar.

Kənd təsərrüfatı ilə yeyinti sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinə təsir edən amillər:

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə emal müəssisələri arasında səmərəli inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılmasına müxtəlif amillər təsir göstərir:

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları tərəfindən istehsal edilən məhsulun keyfiyyətinin yüksək olması;
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları ilə emal müəssisələri arasında əvvəlcədən bağlanan müqavilələrə vaxtında və düzgün əməl edilməsi;
- istehsalçıların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərindən aşağı olması;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinin yüksək olması;
- emal müəssisələrinin kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları üzərində iqtisadi təzyiqlərinin aradan qaldırılması;
- kənd təsərrüfatı və emal müəssisələrində iqtisadi mexanizmlər (vergi, kredit və s.)
- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları tərəfindən istehsal edilən məhsulların tez xarab olması baxımından emal müəssisələrinin iqtisadi üstünlüklərinin liberallaşdırılması;

- emal müəssisələri tərəfindən kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları tərəfindən alınan məhsulların qiymətlərinin və bütünlükdə həmin məhsulların dəyərlərinin əmtəə istehsalçılarına vaxtında ödənilməsi;

- ölkənin regionlarında emal məsələlərinin formalaşdırılması zamanı regionların ixtisaslaşma istiqamətləri və ictimai əmək bölgüsünün nəzərə alınması proseslərini müvəffəqiyyətlə reallaşdırma bilməsi

Kənd təsərrüfatı ilə yeyinti sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinin prinsipləri.

Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı və emal müəssisələri arasında inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılmasında, ilk növbədə bazarın ən mühüm prinsiplərinin, o cümlədən azad rəqabətin, tələb və təklifin və ən nəhayət iqtisadi azadlığın nəzərə alınması vacib şərtlərdən biri hesab edilir. Müşahidələr göstərir ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları və emal müəssisələri arasında inteqrasiya münasibətlərinin formalaşdırılması zamanı ilk növbədə hazırda kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları arasında sərəncamında olan torpaq sahəsinin az olması və eləcə də həmin müəssisələrdə əmtəə istehsalçıları tərəfindən istehsal edilən məhsulun həcmnin bir sıra hallarda natural ehtiyacları ödəmək iqtidarında olmaması bütövlükdə prosesə əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərir. Bütün bunları nəzərə alaraq emal müəssisələri daha çox qida və orta həcmli əmtəəlik təsərrüfatlarla inteqrasiya münasibətlərinə daxil olmağa üstünlük verirlər.

Beləliklə, təhlillərdən belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, əslində azad rəqabət baxımından əksər fermerlərin (kənd təsərrüfatı istehsalçıları), daha doğrusu sərəncamında az həcmli torpaq sahəsi olan sahibkarların mövcud vəziyyəti inteqrasiya münasibətlərinə daxil olmağa imkan vermir. Fermerlərin xırda bir hissəsinin isə sərəncamında iri həcmli torpaq sahələri mövcuddur. Bütövlükdə prosesin özünəməxsus müsbət və mənfi cəhətləri ondan ibarətdir ki, inteqrasiya münasibətlərində azad rəqabət imkanları pozulur və bu da inhisarçılığın yaranmasına gətirib çıxarır. Təbii ki, belə bir şəraitdə ərzaq bazarında qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi labüdlüyə çevrilir.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında, xüsusilə bitkiçilikdə məhsuldarlığın səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olmaması prinsip etibarilə kənd təsərrüfatında ekstensiv amillərdən istifadəni qaçılmaz edir. Bitkiçilikdə məhsuldarlığın səviyyəsi son illərdə artsa da, bu, potensial ehtiyatlardan çox aşağıdır. Aşağıdakı cədvəle nəzər yetirək:

Cədvəl.

Bitkiçilikdə məhsuldarlığın səviyyəsi

Kənd təsərrüfatı məhsulları	2018	2019	2020
Taxıl	30.0	32.1	31.8
Pambıq	17.6	29.5	33.6
Tütün	19.0	19.3	22.1
Şəkər çuğunduru (sənaye emalı üçün)	350	329	512
Dən üçün günəbaxan	20.6	21.6	22.4
Kartof	149	169	174
Tərəvəz	162	176	188
Bostan məhsulları	191	209	224
Meyvə və giləmeyvə	68.0	71.0	70.3
Üzüm	92.8	104.8	99.4
Yaşıl çay yarpağı	11.1	14.7	15.0

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı statistik məcmuə. Bakı, 2021 (78-144 s.)

Cədvəldən göründüyü kimi, 2019-cu il ilə müqayisədə 2021-ci ildə bitkiçilikdə məhsuldarlığın səviyyəsi 1,8 sentner, pambıq istehsalında 16 sentner, tütünçülükdə 3,1 sentner, şəkər çuğunduru istehsalında 162 sentner, günəbaxan istehsalında 1,8 sentner, kartof istehsalında 1,5 sentner, tərəvəz istehsalında 126 sentner, bostan məhsulları istehsalında 33 sentner, giləmeyvə istehsalında 2,3 sentner, üzüm istehsalında 1,6 sentner, çayçılıqda isə 3,9 sentner artmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi ən yüksək artım şəkər çuğunduru istehsalında, eləcə də kartof və bostan məhsulları sahəsində müşahidə edilmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, əsas bitkiçilik məhsulları istehsalı sahəsində məhsuldarlığın artım sürəti kifayət qədər aşağıdır və ümumiyyətlə, bu artım səviyyəsi hesabına səmərəli inteqrasiya münasibətlərini qurmaq imkanları məhdudlaşır. Nəzərə alsaq ki, dünyanın taxılçılıq istehsalı üzrə ixtisaslaşmış ölkələrində orta məhsuldarlıq səviyyəsi təxminən 45-50 sentnerə bərabərdir, bu isə onu göstərir ki, respublikamız bu sahədə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən nəzərə çarpacaq dərəcədə geri qalır və təbii ki, bütün bunlar ölkənin ərzaq təhlükəsizliyində bu və digər şəkildə destruktiv tendensiyalar yaradır.

Kənd təsərrüfatı ilə yeyinti sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinin formalaşmasında xarici iqtisadi əlaqələrin rolu.

Qloballaşma şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin ən mühüm prioritet istiqamətlərini iri təsərrüfat subyektləri, o cümlədən transmilli korporasiyalar tərəfindən məhsul istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi təşkil edir.

Proseslərə bu baxımdan yanaşdıqda qeyd etmək lazımdır ki, iri təsərrüfat subyektlərinin istər maliyyə imkanları və istərsə də manevr imkanları kifayət qədər geniş olur. Həmin təsərrüfat subyektləri tərəfindən istehsalın və bütövlükdə iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılması prosesi məhz ixracın da diversifikasiyalaşdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Xarici iqtisadi fəaliyyəti yalnız idxal-ixrac münasibətləri ilə məhdudlaşdırmaq doğru olmazdı. V.N.Burmistrovun fikrincə, xarici iqtisadi fəaliyyət, əslində beynəlxalq miqyasda məhsulların idxal-ixracı ilə bağlı əməliyyatların genişləndirilməsinə, əmtəə və xidmətlərin istehsalı prosesinin son nəticələrinə, yəni beynəlxalq miqyasda əmtəə-pul münasibətlərinin nəticələrinə uyğunlaşdırılmasından əlavə, eyni zamanda kapitalın, əmək resurslarının və intellektual mülkiyyətin mübadiləsinə özündə birləşdirir (2, s.147).

V.N.Burmistrovun fikirləri ilə razılaşmaqla yanaşı, eyni zamanda onu da əlavə etmək yerinə düşərdi ki, əslində bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin əhatə dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə geniş olsa da, xarici iqtisadi fəaliyyətin strukturunda idxal və ixrac əməliyyatları bütün hallarda öz rolunu qoruyub saxlamaqdadır. Doğrudur, xüsusilə postsənaye cəmiyyətində istehsalın və bütövlükdə ixracın diversifikasiyalaşması prosesi digər yeni tendensiyalar yaratsa da, hələ də idxal-ixrac münasibətləri iqtisadiyyatın bütün sahələrində xarici iqtisadi fəaliyyətin önəmli prioritetlərini təşkil etməkdədir.

Tədqiqatçıların fikrincə, xarici iqtisadi fəaliyyət zamanı nəzərə çarpan siyasi risklər təkcə vətəndaş müharibələri və silahlı qarşıdurmalarla bağlı deyil, həmçinin digər geniş aspektlərlə də əlaqədardır. İqtisadi fəaliyyət sahəsində yarana bilən siyasi risklər, ilk növbədə, bu və ya digər ölkələrdə hüquqi normalar çərçivəsində mövcud proseslərin əslində beynəlxalq münasibətlər sistemində mövcud olan normalarla uyğunsuzluğu və fərqli xarak-

ter daşması ilə də bağlı ola bilər. Bundan əlavə, ayrı-ayrı ölkələrin milli hökumətləri tərəfindən xarici-iqtisadi fəaliyyət sahəsində yol verilən korrupsiya aspektləri və digər bu kimi şərtlər bütövlükdə siyasi riskləri şərtləndirir.

İqtisadi risklərə gəldikdə isə, ilk növbədə valyuta məzənnələrində baş verən tərəddüdlər və bütövlükdə hər hansı bir ölkənin milli valyutasının dayanıqlı olmaması və bundan əlavə, siyasi risklər səbəbindən investisiya itkilərinin baş verməsi, daha doğrusu, ölkədə yaranan bilən iqtisadi sabitlik fonunda investorların həmin ölkələri tərk etməsi və digər bu kimi problemlər iqtisadi riskləri səciyyələndirən mühüm amillərdən kimi hesab edilir. (3)

Xarici iqtisadi fəaliyyətin gerçəkləşdirilməsi əsas etibarilə bu və ya digər, eləcə də çoxsaylı məhsul və əmtəə sektorları üzrə həyata keçirilir. İqtisadi fəaliyyətin strukturunda, daha doğrusu ixracın strukturunda bu və ya digər məhsulun xüsusi çəkisinin yüksək olması mahiyyət etibarilə həmin ölkənin ixtisaslaşma səviyyəsindən və eləcə də onun beynəlxalq əmək bölgüsündəki yeri və rolundan ibarətdir. Hesab edirik ki, göstərilən inteqrasiya münasibətlərini və ona təsir edən amilləri işğaldan azad edilmiş ərazilərin perspektiv inkişaf istiqamətlərini müəyyən edərkən nəzərə almaq lazımdır.

Y E K U N

Respublikamızda fəaliyyət göstərən yeyinti sənayesi müəssisələri bir sıra hallarda ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində də zəruri tədbirlər həyata keçirmirlər. Bu isə əksər hallarda ekoloji tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır. Bu onunla əlaqədardır ki, rayonlarda fəaliyyət göstərən emal müəssisələrində tullantılar daha çox yığılıb qalır və eyni zamanda xammal itkisinə yol verilir və bu da keyfiyyətin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Kənd təsərrüfatı ilə emal müəssisələri arasında inteqrasiya münasibətlərinin düzgün qurulması, eləcə də emal müəssisələrinin istehsal güclərindən səmərəli istifadə edilməsi məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi baxımından istehsalın müasir texnologiyalara uyğunlaşdırılması və qabaqcıl modernləşmə təcrübəsinin tətbiq edilməsi prinsip etibarilə inteqrasiya prosesinin daha səmərəli şəkildə qurulmasına gətirib çıxarır. Bütün bunlar ölkədə istehsal edilən yeyinti sənayesi məhsullarının nəinki daxili bazarda, eləcə də xarici bazarda möhkəmlənməsini və bu sahədə dövlət büdcəsinə alternativ valyuta daxilolmalarının həcmnin artırılmasını təmin edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan statistikasını, 2021. səh. 134
2. В.Н.Бурмистров, К.Б. Холопов, Внешняя торговля Российской Федерации, учебное пособие, Москва, 2001, 384 с.
3. Daniels J.D., Radebaugh L.H., Sullivan D.P. International Business Environments and Operations. 15th ed., Pearson, 2015, 897 p.
4. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. Monoqrafiya. Bakı, 2016, 655 s.
5. Quliyev E.A. Aqrar iqtisadiyyat. Dərslük. Bakı, 2015, 320 səh.
6. Verdiyev Ə.Ç., Qarayev İ.Ş. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri. Bakı, 2000, 256 səh.

*Гусейнова Нигяр Рахман кызы,
докторант,
Бакинский Университет Бизнеса
Email: nigarrahmanovna@gmail.com
© Гусейнова Н.Р., 2022*

**ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СЕЛЬСКИМ ХОЗЯЙСТВОМ И
ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТЬЮ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ И
ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА НИХ**

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - проанализировать интеграционные связи между сельским хозяйством и перерабатывающей промышленностью и выявить факторы, влияющие на данные отношения.

Методология исследования - включает наблюдение, сбор данных, анализ, синтез и экономико-статистические методы.

Практическая значимость исследования – состоит в укреплении рынка продукции пищевой промышленности, производимой в данный момент времени и укреплении интеграционных связей между сельским хозяйством и перерабатывающей промышленностью.

Результаты исследования - в результате исследования выявлены факторы, оказывающие деструктивное влияние на интеграционные отношения между перерабатывающей отраслью сельского хозяйства и научно обоснованные предложения и рекомендации по их устранению могут быть использованы при разработке соответствующих программ и проекты.

Оригинальность и научная новизна исследования - классифицированы факторы, влияющие на взаимодействие сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности, оценено современное состояние интеграционных отношений сельского хозяйства и пищевой промышленности на фоне глобальных угроз, определена необходимая система мер.

Ключевые слова: сельское хозяйство, пищевая промышленность, интеграционные отношения, глобальные угрозы, факторы, влияющие на интеграционные отношения.

Nigar Rahman Huseynova,
Ph.D. Student,
Baku Business University
Email: nigarrahmanovna@gmail.com
© N.R. Huseynova, 2022

**INTEGRATION RELATIONS BETWEEN AGRICULTURE AND THE
PROCESSING INDUSTRY IN MODERN CONDITIONS AND FACTORS
AFFECTING THEM**

A B S T R A C T

The purpose of the research is to analyze the integration relationship between agriculture and the processing industry and to identify the factors influencing this process.

The methodology of the research includes observation, data collection, analysis, synthesis and economic statistical methods.

The practical importance of the research is in strengthening the market of food industry products produced at a given time and strengthening the integration relationship between agriculture and the processing industry.

The results of the research - as a result of the research, the factors that have a destructive effect on the integration relations between the agriculture and processing industry have been identified and scientifically substantiated proposals and recommendations for their elimination can be used in the development of relevant programs and projects.

The originality and scientific novelty of the research - factors influencing the interaction between agriculture and processing industry are classified, the current state of integration relations between agriculture and food industry against the background of global threats is assessed, the necessary system of measures is defined.

Keywords: agriculture, food industry, integration relations, global threats, factors affecting integration relations.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
02.08.2022
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
11.08.2022
Çapa qəbul olunmuşdur: 19.08.2022

Дата поступления статьи в редакцию: 02.08.2022
Отправлено на повторную обработку: 11.08.2022
Принято к печати: 19.08.2022

The date of the admission of the article to the editorial office: 02.08.2022
Send for reprocessing: 11.08.2022
Accepted for publication: 19.08.2022